

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Τι είναι η θεωρία;

Στις λογοτεχνικές και πολιτισμικές σπουδές γίνεται στις μέρες μας πολύς λόγος για τη θεωρία — όχι για τη θεωρία της λογοτεχνίας, προσέξτε· απλά και μόνο για τη «θεωρία». Για κάποιον εκτός του χώρου η συνήθεια αυτή πρέπει να φαίνεται πολύ περίεργη. «Θεωρία τίνος πράγματος;» θα ρωτούσες. Είναι εξαιρετικά δύσκολο να απαντήσει κανείς. Δεν πρόκειται για τη θεωρία ενός συγκεκριμένου πράγματος ούτε για μια θεωρία περιεκτική γενικώς των πάντων. Άλλοτε πάλι η θεωρία μοιάζει να είναι όχι τόσο η εξέταση κάποιου αντικειμένου όσο μια δραστηριότητα — κάτι που κάνεις ή δεν κάνεις. Μπορεί να ασχολείσαι με τη θεωρία· μπορεί να διδάσκεις ή να μελετάς θεωρία· μπορεί να μισείς τη θεωρία ή να τη φοβάσαι. Τίποτε όμως από όλα αυτά δεν μας βοηθά πολύ για να κατανοήσουμε τι είναι η θεωρία.

«Η θεωρία», μας λένε, έχει επιφέρει ριζικές αλλαγές στη φύση των λογοτεχνικών σπουδών, όμως οι άνθρωποι που το λένε αυτό, δεν εννοούν τη λογοτεχνική θεωρία, τη συστηματική εξέταση της φύσης της λογοτεχνίας και των μεθόδων ανάλυσής της. Όταν μερικοί παραπονούνται ότι στις μέρες μας υπάρχει πάρα πολλή θεωρία στις λογοτεχνικές σπουδές, δεν

εννοούν ότι υπάρχει πάρα πολύς συστηματικός στοχασμός πάνω στη φύση της λογοτεχνίας ή πάρα πολλή διαμάχη σχετικά με τα διαχριτικά γνωρίσματα της λογοτεχνικής γλώσσας, για παράδειγμα. Κάθε άλλο. Οι άνθρωποι αυτοί έχουν κάτι αλλο στο νου τους.

Αυτό που έχουν στο μυαλό τους μπορεί να είναι ακριβώς το γεγονός ότι γίνεται πάρα πολλή συζήτηση για θέματα μη λογοτεχνικά, ότι υπάρχει πάρα πολλή διαμάχη για κάποια γενικού χαρακτήρα ζητήματα, η σχέση των οποίων με τη λογοτεχνία κάθε άλλο παρά προφανής είναι, και ότι γίνεται υπερβολική χρήση ιδιαίτερα δύσκολων ψυχαναλυτικών, πολιτικών και φιλοσοφικών κειμένων. Η θεωρία είναι ένας ορμαθός από (ξένα κυρίως) ονόματα: θεωρία σημαίνει, λόγου χάριν, Jacques Derrida, Michel Foucault, Luce Irigaray, Jacques Lacan, Judith Butler, Louis Althusser, Gayatri Spivak.

Τι είναι λοιπόν η θεωρία; Μέρος του προβλήματος βρίσκεται στον ίδιο τον όρο θεωρία, ο οποίος δείχνει προς δύο κατευθύνσεις. Από τη μια μεριά, μιλάμε για «θεωρία της σχετικότητας», για παράδειγμα, με την έννοια ενός καθιερωμένου συνόλου προτάσεων. Από την άλλη μεριά, υπάρχει η τελείως κοινότοπη χρήση της λέξης θεωρία:

«Γιατί η Λάουρα κι ο Μάικλ χώρισαν;»
 «Κοίταξε, η θεωρία μου είναι ότι...»

Τι σημαίνει η λέξη θεωρία εδώ; Καταρχάς, η θεωρία δηλώνει έναν «συλλογισμό». Όμως μια θεωρία δεν είναι το ίδιο πράγμα με μια εικασία. Το «Νομίζω ότι...» εξυπονοεί ότι υπάρχει κάποια σωστή απάντηση, την οποία δεν τυχαίνει να ξέρω: «Νομίζω ότι η Λάουρα απλά κουράστηκε από τη γκρίνια του Μάικλ, αλλά θα βεβαιωθούμε όταν έλθει η φίλη τους η Μαίρη». Η θεωρία, αντίθετα, είναι ένας συλλογισμός ο οποίος δεν μπορεί να επηρεαστεί από το τι θα πει η Μαίρη, είναι μια

εξήγηση της οποίας η αλήθεια ή η αναλήθεια είναι δύσκολο ενδεχομένως να αποδειχθεί.

Η πρόταση «Η θεωρία μου είναι ότι...» έχει επίσης την αξίωση να προσφέρει μια εξήγηση που δεν είναι φανερή και αυτονόητη. Δεν περιμένουμε ότι ο ομιλητής θα συνεχίσει λέγοντας «Η θεωρία μου είναι ότι χώρισαν γιατί ο Μάικλ τα είχε με τη Σαμάνθα». Κάτι τέτοιο δεν θα λογαριαζόταν θεωρία. Δεν χρειάζεται κανένα ιδιαίτερο θεωρητικό δαιμόνιο για να συμπεράνει κανείς ότι, αν ο Μάικλ και η Σαμάνθα είχαν δεσμό, αυτό θα επηρέαζε κατά κάποιο τρόπο τη συμπεριφορά της Λάουρα απέναντι στον Μάικλ. Ενδιαφέρον όμως είναι ότι, εάν ο ομιλητής έλεγε «Η θεωρία μου είναι ότι ο Μάικλ διατηρούσε δεσμό με τη Σαμάνθα», η ύπαρξη του συγκεκριμένου δεσμού γίνεται ξάφονο αντικείμενο συλλογισμού, όχι πλέον αδιαμφισβήτητου, και ως εκ τούτου αποτελεί μια πιθανή θεωρία. Γενικότερα όμως, μια εξήγηση για να υπολογισθεί ως θεωρία δεν πρέπει απλά και μόνο να μην είναι προφανής: πρέπει να εμπεριέχει και μια κάποια συνθετότητα: «Η θεωρία μου είναι ότι η Λάουρα ήταν ανέκαθεν χρυφά ερωτευμένη με τον πατέρα της και ότι ο Μάικλ δεν θα μπορούσε ποτέ να γίνει ο κατάλληλος σύντροφος». Η θεωρία πρέπει να είναι κάτι περισσότερο από μια απλή υπόθεση: δεν μπορεί να είναι προφανής: πρέπει να εμπεριέχει σύνθετες σχέσεις συστηματικού χαρακτήρα μεταξύ ενός ορισμένου αριθμού παραγόντων· επιπλέον, δεν επιβεβαιώνεται ότι δεν καταρρίπτεται εύκολα. Αν έχουμε τους παραπάνω παράγοντες κατά νου, είναι ευκολότερο να καταλάβουμε τι περιλαμβάνεται υπό το όνομα «θεωρία».

Η θεωρία στις λογοτεχνικές σπουδές δεν είναι η εξέταση της φύσης της λογοτεχνίας ή των μεθόδων μελέτης της (μολονότι τέτοιου είδους θέματα αποτελούν μέρος της θεωρίας και θα εξεταστούν στο παρόν βιβλίο, κυρίως στα Κεφάλαια 2, 5 και 6). Η θεωρία είναι ένα σώμα στοχασμού και γραπτών

κειμένων, τα όρια του οποίου είναι εξαιρετικά δύσκολο να προσδιοριστούν. Ο φιλόσοφος Richard Porty κάνει λόγο για ένα νέο μικτό είδος, η αρχή του οποίου ανάγεται στον 19ο αιώνα: «Αρχής γενομένης από την εποχή του Goethe, του Macaulay, του Carlyle και του Emerson, αναπτύχθηκε ένα νέο είδος γραφής, το οποίο δεν είναι ούτε αξιολόγηση των αρετών των λογοτεχνικών προϊόντων, ούτε ιστορία της διανόησης, ούτε ηθική φιλοσοφία, ούτε κοινωνική προφητεία, αλλά όλα αυτά μαζί αναμεμιγένα σε ένα νέο είδος». Ο πλέον ενδεδειγμένος χαρακτηρισμός γι' αυτό το ετερόκλητο είδος είναι απλά το όνομα θεωρία, το οποίο υποδεικνύει έργα τα οποία πετυχαίνουν να προκαλούν και να αναπροσανατολίζουν τον στοχασμό σε άλλα πεδία από εκείνα στα οποία εκ πρώτης όψεως ανήκουν. Αυτή είναι η απλούστερη εξήγηση για το τι κάνει κάτι να λογαριάζεται θεωρία. Τα έργα που κρίνονται ότι αποτελούν θεωρία επενεργούν πέραν του πεδίου προέλευσής τους.

Η παραπάνω απλή εξήγηση δεν αποτελεί επαρκή ορισμό, όμως φαίνεται πραγματικά να αποτυπώνει ό,τι συνέβη από το 1960 και εξής: γραπτά εκτός του πεδίου των λογοτεχνικών σπουδών χρησιμοποιούνται από ανθρώπους εντός του πεδίου των λογοτεχνικών σπουδών, διότι οι αναλύσεις τους για τη γλώσσα, το πνεύμα, την ιστορία ή τον πολιτισμό προσφέρουν νέους και πειστικούς τρόπους θεώρησης σε θέματα κειμενικά και πολιτισμικά. Μ' αυτή την έννοια η θεωρία δεν αποτελεί ένα σύνολο μεθόδων μελέτης της λογοτεχνίας αλλά μια απεριόριστη ομάδα γραπτών κειμένων επί παντός του επιστητού, που πραγματεύονται από τα πλέον τεχνικού χαρακτήρα προβλήματα της ακαδημαϊκής φιλοσοφίας μέχρι τους μεταβαλλόμενους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι έχουν μιλήσει και σκεφτεί για το σώμα. Το είδος της «θεωρίας» περιλαμβάνει έργα ανθρωπολογίας, ιστορίας της τέχνης, σπουδών κινηματογράφου, σπουδών του φύλου, γλωσσολογίας, φιλοσο-

φίας, πολιτικής θεωρίας, ψυχανάλυσης, θετικών επιστημών, ιστορίας της κοινωνίας και των ιδεών, κοινωνιολογίας. Τα έργα αυτά αφορούν επίμαχα ζητήματα του εκάστοτε πεδίου, γίνονται όμως «θεωρία» επειδή οι τρόποι θεώρησης ή τα επιχειρήματά τους υπήρξαν διεγερτικά ή παραγγικά για ανθρώπους που δεν σπουδάζουν τις συγκεκριμένες επιστήμες. Τα έργα που ανάγονται σε «θεωρία» προσφέρουν προς χρήση των άλλων αναλύσεις όσον αφορά το νόημα, τη φύση και τον πολιτισμό, τη λειτουργία της ψυχής, τις σχέσεις της δημόσιας με την ιδιωτική εμπειρία και των ευρύτερων ιστορικών δυνάμεων με την ατομική εμπειρία.

Αν η θεωρία ορίζεται με βάση τα πρακτικά της αποτελέσματα, ως κάτι που αλλάζει τις απόψεις των ανθρώπων, που τους κάνει να σκέφτονται διαφορετικά το αντικείμενο σπουδών τους και τους τρόπους μελέτης του, τι είδους αποτελέσματα είναι αυτά;

Το πρώτο και κύριο αποτέλεσμα της θεωρίας είναι η αμφισβήτηση της «κοινής λογικής»: των κοινότοπων απόψεων όσον αφορά το νόημα, τη γραφή, τη λογοτεχνία, την εμπειρία. Για παράδειγμα:

- της αντίληψης ότι το νόημα μιας εκφώνησης ή ενός κειμένου είναι αυτό που ο ομιλητής «είχε στο μυαλό του»,
- ή της ιδέας ότι η γραφή είναι ένας τρόπος έκφρασης, η αλήθεια του οποίου εδράζει κάπου αλλού, σε κάποια εμπειρία ή σε κάποια κατάσταση πραγμάτων που εκφράζει,
- ή της πεποίθησης ότι η πραγματικότητα είναι ό,τι είναι «παρόν» σε μια δεδομένη στιγμή.

Η θεωρία είναι συχνά μια εριστική κριτική των κοινότοπων εννοιών και, επιπλέον, μια απόπειρα να καταδειχθεί ότι αυτό που πολύ αυτονόητα θεωρούμε «κοινότοπο» είναι στην πραγματικότητα ένα ιστορικό κατασκεύασμα, μια μεμονωμέ-

νη θεωρία, η οποία κατέληξε να φαίνεται τόσο φυσική στα μάτια μας ώστε δεν βλέπουμε πως είναι απλά και μόνο μια θεωρία. Ως κριτική της κοινής λογικής και διερεύνηση των εναλλακτικών τρόπων αντίληψης των πραγμάτων, η θεωρία συνεπάγεται την αμφισβήτηση των βασικότερων προαπαιτουμένων ή προϋποθέσεων των λογοτεχνικών σπουδών, με άλλα λόγια τον επαναπροσδιορισμό όλων όσων ενδεχομένως θεωρούνται μέχρι σήμερα δεδομένα: Τι είναι νόημα; Τι είναι συγγραφέας; Τι είναι ανάγνωση; Τι είναι το «εγώ» ή το υποκείμενο που γράφει, διαβάζει ή δρα; Με ποιον τρόπο τα κείμενα σχετίζονται με τις συνθήκες υπό τις οποίες παράγονται;

Όμως αντί να μιλάμε γενικά και αόριστα περί θεωρίας, ας ανατρέξουμε απευθείας σε ορισμένα δύσκολα κείμενα, γραμμένα από δύο διαπρεπέστατους θεωρητικούς, για να δούμε τι μπορούμε να καταλάβουμε από αυτήν. Προτείνω δύο συναφείς μεν, αντιθετικές δε, περιπτώσεις που εμπλέκουν κριτικές θεωρήσεις των κοινότοπων ιδεών σχετικά με το «σεξ», τη «γραφή» και την «εμπειρία».

Στο βιβλίο του *Histoire de la sexualité*, ο Γάλλος ιστορικός των ιδεών Michel Foucault εξετάζει την «υπόθεση περί καταπίεσης», όπως την αποκαλεί: την κοινώς διαδεδομένη ιδέα ότι το σεξ είναι κάτι το οποίο καταπιέστηκε στις προηγούμενες εποχές και ειδικά τον 19ο αιώνα και το οποίο οι νεότεροι έχουν αγωνιστεί να απελευθερώσουν. Μακράν του να αποτελεί κάτι το φυσικό που καταπιέστηκε, αναφέρει ο Foucault, το «σεξ» είναι μια σύνθετη ιδέα που υπήρξε προϊόν ενός μεγάλου φάσματος από κοινωνικές πρακτικές, αναζητήσεις, συζητήσεις και γραπτά κείμενα —με άλλα λόγια, ενός φάσματος από «λόγους» (discourses) ή «πρακτικές του λόγου»— που συγκλίνουν μεταξύ τους κατά τον 19ο αιώνα. Όλα τα είδη πραγματεύσεων του ζητήματος —από γιατρούς, κληρικούς, μυθιστοριογράφους, φυχολόγους, ηθικολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, πολιτικούς— τα οποία συνδέ-

ουμε με την ιδέα της καταπίεσης της σεξουαλικότητας. ήταν στην πραγματικότητα τρόποι για να λάβει σάρκα και οστά η υπόσταση που αποκαλούμε «σεξ». Ο Foucault γράφει: «Η έννοια του “σεξ” κατέστησε δυνατόν να ομαδοποιηθούν, σε μια επίπλαστη ενότητα, ανατομικά στοιχεία, βιολογικές λειτουργίες, συμπεριφορές, αισθήσεις και απολαύσεις, και επέτρεψε να γίνεται χρήση αυτής της πλασματικής ενότητας εν είδει αιτιακής αρχής, ενός πανταχού παρόντος νοήματος, ενός μυστικού που μπορεί να ανακαλυφθεί οπουδήποτε». Ο Foucault δεν αρνείται ότι υφίστανται σωματικές πράξεις σεξουαλικής επαφής ή ότι τα ανθρώπινα όντα έχουν βιολογικό φύλο και γενετήσια όργανα. Ισχυρίζεται, όμως, ότι ο 19ος αιώνας εφηύρε νέους τρόπους για να ομαδοποιήσει κάτω από μία και μοναδική κατηγορία («σεξ») μια σειρά πραγμάτων, τα οποία είναι δυνάμει τελείως διαφορετικά μεταξύ τους: ορισμένες πράξεις που αποκαλούμε σεξουαλικές, βιολογικές διαφορές, μέρη του σώματος, ψυχολογικές αντιδράσεις και, πάνω απ' όλα, κοινωνικές νοηματοδοτήσεις. Οι τρόποι με τους οποίους οι άνθρωποι συζήτησαν και πραγματεύτηκαν τις συγκεκριμένες συμπεριφορές, αισθήσεις και βιολογικές λειτουργίες, δημιούργησαν κάτι το διαφορετικό, μια επίπλαστη ενότητα που αποκαλέστηκε «σεξ» και έφτασε στο σημείο να θεωρείται θεμελιώδης για την ταυτότητα του ατόμου. Στη συνέχεια, με μια καίρια αντιστροφή των πραγμάτων, η νέα αυτή υπόσταση, η αποκαλούμενη «σεξ», θεωρήθηκε η αιτία για την πληθώρα εκείνων των φαινομένων που είχαν προηγουμένως ομαδοποιηθεί προκειμένου να δημιουργήσουν την ιδέα του σεξ. Η όλη αυτή διαδικασία προσέδωσε στη σεξουαλικότητα νέα σπουδαιότητα και νέο ρόλο, ανάγοντας τη σεξουαλικότητα σε μυστικό για την κατανόηση της φύσης του ατόμου. Μιλώντας για τη σπουδαιότητα της «σεξουαλικής ορμής» και της «σεξουαλικής φύσης» μας, ο Foucault σημειώνει ότι έχουμε φτάσει στο σημείο

να περιμένουμε την κατανόηση του εαυτού μας να έλθει από εκείνο που για πολλούς αιώνες θεωρούνταν παράνοια, [...] και την ταυτότητά μας από εκείνο που εκλαμβανόταν ως ακατανόμαστη παρόρμηση. Εξ ου και η σπουδαιότητα που του αποδίδουμε, ο ευλαβικός φόβος με τον οποίο το περιβάλλοντας, το ενδιαφέρον μας να το γνωρίσουμε. Εξ ου και το γεγονός ότι στο πέρασμα των αιώνων έχει αποκτήσει περισσότερη σημασία για μας απ' ό,τι η ψυχή μας.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο το σεξ αναγορεύτηκε σε μυστικό της ανθρώπινης ύπαρξης, σε κλειδί για την κατανόηση της ταυτότητας του ατόμου, είναι η δημιουργία κατά τον 19ο αιώνα «του ομοφυλόφιλου» ως τύπου, ως «είδους» θα έλεγε κανείς. Οι προηγούμενες εποχές στιγμάτιζαν τις πράξεις σεξουαλικής επαφής μεταξύ ατόμων του ιδίου φύλου (όπως τον σοδομισμό). τώρα όμως δεν τίθεται πλέον ζήτημα πράξεων άλλα ταυτότητας, δεν τίθεται ζήτημα εάν κάποιος έχει προβεί σε απαγορευμένες πράξεις αλλά εάν κάποιος «είναι» ομοφυλόφιλος. Ο σοδομισμός ήταν μια πράξη, γράφει ο Foucault, αλλά «η ομοφυλοφιλία γίνεται τώρα είδος». Προηγουμένως υπήρχαν ομοφυλοφιλικές πράξεις στις οποίες κάποιοι άνθρωποι μπορεί να ενέδιδαν· τώρα τίθεται μάλλον ζήτημα ενός σεξουαλικού πυρήνα ή μιας σεξουαλικής ουσίας που θεωρείται ότι καθορίζει την ίδια την ύπαρξη του ατόμου: είναι άραγε ομοφυλόφιλος;

Στην ανάλυση του Foucault το «σεξ» κατασκευάζεται από είδη λόγων που συνδέονται με ποικίλες κοινωνικές πρακτικές και θεσμούς: από τον τρόπο με τον οποίο οι γιατροί, οι κληρικοί, οι δημόσιοι λειτουργοί, οι κοινωνικοί λειτουργοί, ακόμη και οι μυθιστοριογράφοι αντιμετωπίζουν κάποια φαινόμενα που χαρακτηρίζουν σεξουαλικά. Οι συγκεκριμένοι όμως λόγοι προεικάζουν το σεξ ως κάτι που προηγείται των ίδιων των λόγων. Οι νεότερες γενεές αποδέχτηκαν σε μεγάλο βαθμό

αυτή την εικόνα και κατηγόρησαν τα συγκεκριμένα είδη λόγων και κοινωνικών πρακτικών για προσπάθεια ελέγχου και καταπίεσης του σεξ, το οποίο στην πραγματικότητα κατασκευάζεται από αυτούς τους λόγους και τις πρακτικές. Αντιστρέφοντας την παραπάνω διαδικασία, η ανάλυση του Foucault αντιμετωπίζει το σεξ ως αποτέλεσμα παρά ως αιτία, ως το παράγωγο διαφόρων λόγων που επιχειρούν να αναλύσουν, να περιγράψουν και να ρυθμίσουν τις δραστηριότητες των ανθρωπίνων όντων.

Η ανάλυση του Foucault αποτελεί παράδειγμα ενός επίμαχου ζητήματος από το πεδίο της ιστορίας, το οποίο έγινε «θεωρία» επειδή ενέπνευσε και αξιοποιήθηκε από ανθρώπους σε άλλα πεδία. Δεν αποτελεί μια θεωρία της σεξουαλικότητας με την έννοια ενός συνόλου αξιωμάτων που προσβλέπουν στην καθολικότητα. Αξιώνει να προσφέρει την ανάλυση μιας ιδιαίτερης ιστορικής εξέλιξης, η οποία έχει όμως σαφώς ευρύτερες προεκτάσεις. Σε προτρέπει να είσαι καχύποπτος απέναντι σε ό,τι αναγνωρίζεται ως φυσικό και δεδομένο. Δεν υπάρχει περίπτωση, αντίθετα, αυτό το φυσικό και δεδομένο να δημιουργήθηκε από τους λόγους διαφόρων εμπειρογνωμόνων, από τις συνδεδεμένες με γνωσιοθεωρητικούς λόγους πρακτικές που φιλοδοξούν ακριβώς να το περιγράψουν; Σύμφωνα με την ανάλυση του Foucault, η προσπάθεια ακριβώς να μαθευτεί η αλήθεια περί των ανθρωπίνων όντων ήταν αυτή που παρήγαγε το «σεξ» ως μυστικό της ανθρώπινης φύσης.

Ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα του σκέπτεσθαι που γίνεται θεωρία είναι ότι προσφέρει εξαιρετικές «κινήσεις» που οι ανθρωποί μπορούν να χρησιμοποιήσουν όταν στοχάζονται περί άλλων θεμάτων. Μια τέτοια «κίνηση» είναι ο συλλογισμός του Foucault ότι η υποτιθέμενη αντίθεση μεταξύ της φυσικής σεξουαλικότητας και των κοινωνικών δυνάμεων (της «εξουσίας») που την καταπίεζουν αποτελεί μάλλον σχέση

συνενοχής: οι κοινωνικές δυνάμεις δίνουν υπόσταση στο αντικείμενο («σεξ») το οποίο φαινομενικά μοχθούν να ελέγχουν. Άλλη καλή κίνηση —άλλο «δώρο», αν θέλετε— είναι το ερωτημα τι πρόγραμα επιτυγχάνεται με τη συγκάλυψη της συνενοχής μεταξύ του σεξ και της εξουσίας, η οποία υποτίθεται ότι καταπιέζει το σεξ. Τι επιτυγχάνεται όταν αυτή η αλληλεξάρτηση αντικειταί μάλλον ως αντιπαράθεση παρά ως αλληλεξάρτηση; Η απάντηση που δίνει ο Foucault είναι ότι με τον τρόπο αυτό συγκαλύπτεται η δύναμη της εξουσίας: νομίζεις ότι αντιδράς στην εξουσία προασπίζοντας το σεξ, όταν στην πραγματικότητα αγωνίζεσαι απόλυτα με τους όρους που έχει επιβάλει η εξουσία. Για να θέσουμε το ζήτημα αλλιώς, εν όσω το αντικείμενο το αποκαλούμενο «σεξ» φαίνεται να βρίσκεται εκτός της επιχράτειας της εξουσίας —σαν κάτι που οι κοινωνικές δυνάμεις προσπαθούν μάταια να ελέγχουν— η εξουσία δίνει την εντύπωση ότι είναι περιορισμένη, ότι δεν έχει καμμία απολύτως ισχύ (δεν μπορεί να δαμάσει το σεξ). Στην πραγματικότητα, όμως, η εξουσία είναι παντοδύναμη: βρίσκεται παντού.

Σύμφωνα με τον Foucault, η εξουσία δεν είναι κάτι που κάποιος κατέχει και χειρίζεται αλλά είναι «εξουσία / γνώση»: εξουσία με τη μορφή γνώσης ή γνώση ως εξουσία. Ό,τι νομίζουμε ότι ξέρουμε για τον κόσμο —το εννοιολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο έχουμε γαλουχηθεί για να σκεπτόμαστε τον κόσμο— ασκεί μεγάλη εξουσία. Προϊόν της εξουσίας / γνώσης είναι, για παράδειγμα, εκείνο το καθεστώς πραγμάτων όπου ο άνθρωπος ορίζεται με βάση το φύλο του. Προϊόν της εξουσίας / γνώσης είναι εκείνο το καθεστώς πραγμάτων που ορίζει τη γυναικά ως μια οντότητα, η ολοκλήρωση της οποίας ως προσώπου θεωρείται ότι έγκειται στη σεξουαλική σχέση της με έναν άντρα. Η ιδέα ότι το σεξ βρίσκεται εκτός της εξουσίας και μάλιστα σε αντίθεση με την εξουσία συγκαλύπτει στην πραγματικότητα την εμβέλεια της εξουσίας / γνώσης.

Μπορούμε να επισημάνουμε διάφορα σημαντικά σημεία σχετικά με το παραπάνω παράδειγμα θεωρίας. Στην περίπτωση του Foucault η θεωρία είναι αναλυτική —η ανάλυση μιας γενικής ιδέας— αλλά και εγγενώς συλλογιστική, με την έννοια ότι δεν υπάρχει κάποιο στοιχείο που θα μπορούσες να παραθέσεις, ώστε να αποδείξεις ότι αυτή είναι η σωστή υπόθεση σχετικά με τη σεξουαλικότητα. (Άπαρχουν πολλά στοιχεία που κάνουν εύλογη την ανάλυσή του αλλά καμμία καθοριστική απόδειξη.) Ο Foucault αποκαλεί το συγκεκριμένο είδος διερεύνησης «γενεναλογική» κριτική: έκθεση του τρόπου με τον οποίο κάποιες υποτιθέμενες βασικές κατηγορίες, όπως το «σεξ», είναι προϊόντα πρακτικών του λόγου. Αυτού του είδους η κριτική δεν προσπαθεί να μας πει τι «πραγματικά» είναι το σεξ αλλά επιχειρεί να μας δείξει με ποιον τρόπο δημιουργήθηκε η συγκεκριμένη έννοια. Ας σημειώσουμε επίσης ότι ο Foucault δεν κάνει πουθενά λόγο για τη λογοτεχνία, παρά το γεγονός ότι η θεωρία του αποδείχθηκε εξαιρετικά ενδιαφέρουσα για ανθρώπους που σπουδάζουν λογοτεχνία. Μεταξύ άλλων, η λογοτεχνία αφορά και το σεξ: η λογοτεχνία είναι ένας από τους χώρους όπου κατασκευάζεται η ιδέα περί του σεξ, ένας από τους χώρους όπου βλέπουμε να πρωθείται η ιδέα ότι η ταυτότητα των ανθρώπων συνδέεται στενά και σε βάθος με το είδος της επιθυμίας που αυτοί αισθάνονται για μιαν άλλη ανθρώπινη ύπαρξη. Η ανάλυση του Foucault υπήρξε σημαντική για ανθρώπους που σπουδάζουν το μυθιστόρημα καθώς και για όσους ασχολούνται με τις ομοφυλοφιλικές σπουδές και, γενικότερα, με σπουδές του φύλου. Ο Foucault άσκησε ιδιαίτερη επιφρονή ως ο εφευρέτης νέων ιστορικών αντικειμένων: θεμάτων όπως το «σεξ», η «ποινή» και η «τρέλα», τα οποία δεν είχαμε προηγουμένως διανοηθεί ότι μπορούσαν να έχουν πίσω τους ιστορία. Τα έργα του αντιμετωπίζουν τέτοιους είδους θέματα ως ιστορικές κατασκευές και μας προτρέπουν έτσι να εξετάσουμε με ποιον

τρόπο οι πρακτικές του λόγου —συμπεριλαμβανομένης της λογοτεχνίας— μιας ορισμένης περιόδου έδωσαν ενδεχομένως σχήμα και μορφή σε ορισμένες ιδέες που εμείς σήμερα θεωρούμε δεδομένες.

Για ένα δευτερο παράδειγμα «θεωρίας» —με εξίσου μεγάλη επίδραση όπως η αναθεώρηση της ιστορίας της σεξουαλικότητας από τον Foucault, αλλά με χαρακτηριστικά που στοιχειοθετούν ορισμένες διαφορές εντός της ίδιας της «θεωρίας»— μπορούμε να ανατρέξουμε στην ανάλυση που έκανε ο σύγχρονος Γάλλος φιλόσοφος Jacques Derrida σε μια πραγμάτευση της γραφής και της εμπειρίας των *Εξομολογήσεων* του Jean-Jacques Rousseau, του Γάλλου συγγραφέα του 18ου αιώνα, στο πρόσωπο του οποίου πολλοί αναγνωρίζουν εκείνον που έφερε στο φως τη σύγχρονη έννοια του εξατομικευμένου ανθρώπου.

Καταρχάς, όμως, ας δούμε λίγο το ιστορικό του πράγματος. Κατά παράδοση, η δυτική φιλοσοφία διέκρινε την «πραγματικότητα» από το «φαινεσθαι», τα πράγματα αυτά καθεαυτά από τις αναπαραστάσεις τους, και τη σκέψη από τα σημεία που την εκφράζουν. Από αυτή την άποψη, τα σημεία ή οι αναπαραστάσεις δεν είναι παρά ένας τρόπος για να φτάσουμε στην πραγματικότητα, την αλήθεια ή τις ιδέες, και θα πρέπει να είναι όσο το δυνατόν περισσότερο διαφανή· δεν θα πρέπει να παρεμβάλλουν εμπόδια, δεν θα πρέπει να επηρεάζουν ή να αμαυρώνουν τη σκέψη ή την αλήθεια που αναπαριστούν. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η ομιλία θεωρήθηκε η άμεση εκδήλωση ή παρουσία της σκέψης ενώ η γραφή, η οποία δρα εν απουσίᾳ του ομιλούντος, θεωρήθηκε μια τεχνητή και δευτερογενής αναπαράσταση της ομιλίας, ένα δυνητικά παραπλανητικό σημείο ενός άλλου σημείου.

Ο Rousseau ακολουθεί αυτή την παράδοση, η οποία πειρήλθε στην κοινή λογική, όταν γράφει: «Οι γλώσσες έγιναν

για να μιλιούνται: η γραφή χρησιμεύει μόνο ως συμπλήρωμα της ομιλίας». Στο σημείο αυτό παρεμβαίνει ο Derrida για να θέσει το ερώτημα: «Τι είναι ένα συμπλήρωμα;» Το λεξικό Webster ορίζει τη λέξη συμπλήρωμα ως «κάτι που συμπληρώνει ή αποτελεί προσθήκη». Άραγε η γραφή «συμπληρώνει» την ομιλία παρέχοντας κάτι ουσιαστικό το οποίο έλειπε, ή μήπως προσθέτει κάτι χωρίς το οποίο η ομιλία θα μπορούσε κάλλιστα να υπάρχει; Ο Rousseau χαρακτηρίζει κατ' επανάληψη τη γραφή ως απλή προσθήκη, ως επουσιώδες επιπρόσθετο στοιχείο, αν όχι ως «νόσο της ομιλίας»: η γραφή συνίσταται από σημεία που εισάγουν την πιθανότητα της παρανόησης από τη στιγμή που διαβάζονται εν απουσίᾳ του ομιλούντος, ο οποίος δεν είναι παρών για να επεξηγήσει ή να διορθώσει. Μολονότι όμως αποκαλεί τη γραφή επουσιώδες συμπληρωματικό στοιχείο, τα έργα του στην πραγματικότητα την αντιμετωπίζουν ως κάτι που συμπληρώνει ή αναπληρώνει κάτι που λείπει στην ομιλία: η γραφή εισάγεται κατ' επανάληψη προκειμένου να αντισταθμίσει τις ατέλειες της ομιλίας, όπως την πιθανότητα της παρανόησης. Για παράδειγμα, ο Rousseau γράφει στις *Εξομολογήσεις* του, που εγκαινιάζουν την έννοια του εαυτού ως μιας «εσωτερικής», άγνωρης για την κοινωνία αντικειμενικότητας, ότι επέλεξε να γράψει τις *Εξομολογήσεις* του και να κρυφτεί από την κοινωνία, διότι στην κοινωνία θα αναγκαζόταν να δείξει τον εαυτό του «όχι απλώς σε μειονεκτική θέση αλλά ως κάτι τελείως διαφορετικό από ό,τι είμαι [...]】 Αν ήμουν παρών, οι άνθρωποι ποτέ δεν θα μάθαιναν τι αξίζω». Για τον Rousseau ο «αληθινός» εσωτερικός εαυτός του είναι διαφορετικός από τον εαυτό του έτσι όπως εμφανίζεται στις συζητήσεις με τους άλλους, και έχει ανάγκη από τη γραφή για να αναπληρώσει τα παραπλανητικά σημεία της ομιλίας του. Η γραφή καταλήγει να είναι απαραίτητη, διότι η ομιλία έχει ιδιότητες που αποδίδονταν προηγουμένως στη γραφή: όπως η γραφή, η ομι-

λία συνίσταται από σημεία που δεν είναι διαφανή, δεν μεταβιβάζουν αυτομάτως το μήνυμα το οποίο έχει κατά νου ο ομιλητής, αλλά είναι ανοιχτά στην ερμηνεία.

Η γραφή είναι συμπλήρωμα της ομιλίας αλλά η ομιλία συνιστά ήδη συμπλήρωμα: τα παιδιά, γράφει ο Rousseau, μαθαίνουν γρήγορα να χρησιμοποιούν την ομιλία «για να αναπληρώσουν την αδυναμία τους [...] γιατί δεν χρειάζεται πολύ μεγάλη εμπειρία για να συνειδητοποιήσεις πόσο ευχάριστο είναι να ενεργείς με τα χέρια των άλλων και να κινείς τον κόσμο απλά κουνώντας τη γλώσσα σου». Με μια χαρακτηριστική για τη θεωρία «κίνηση», ο Derrida αντιμετωπίζει τη συγκεκριμένη περίπτωση ως παράδειγμα μιας υπάρχουσας κοινής δομής ή λογικής: μιας «λογικής συμπληρωματικότητας», την οποία ανακαλύπτει στα έργα του Rousseau. Η λογική αυτή είναι μια δομή, κατά την οποία το συμπληρούμενο αντικείμενο (η ομιλία) έχει ανάγκη τελικά από τη συμπλήρωμα (τη γραφή). Θα προσπαθήσω να γίνω σαφέστερος.

Ο Rousseau έχει ανάγκη από τη γραφή, γιατί η ομιλία παρεμπηνεύεται. Γενικότερα, έχει ανάγκη από σημεία, γιατί τα ίδια τα πράγματα δεν επαρκούν. Στις Εξομολογήσεις ο Rousseau περιγράφει τον εφηβικό ερωτά του για την κυρία De Warens, στο σπίτι της οποίας έζησε και την οποία αποκαλούσε «Μανούλα».

Δεν θα τελείωνα ποτέ εάν έπρεπε να περιγράψω με λεπτομέρειες όλες τις τρέλες που η ανάμνηση της αγαπημένης μου Μανούλας με έκανε να διαπράξω, όταν δεν ήμουν πλέον μπροστά της. Πόσο συχνά φιλούσα το κρεβάτι μου στη σκέψη ότι εκείνη είχε κοιμηθεί σ' αυτό, τις κουρτίνες μου και όλα τα έπιπλα μέσα στο δωμάτιο, μια και ανήκαν σ' εκείνη και τα είχαν αγγίξει τα πανέμορφα χέρια της, ακόμη και το πά-

τωμα, όπου ξάπλωνα μπρούμυτα με τη σκέψη ότι εκείνη εί-χε περπατήσει επάνω του.

Τα διάφορα αντικείμενα λειτουργούν εν τη απουσίᾳ της ως συμπληρώματα ή υποκατάστατα της παρουσίας της. Τελικά όμως φαίνεται ότι, ακόμη και όταν εκείνη είναι παρούσα, εξακολουθεί να υφίσταται η ίδια δομή, η ίδια ανάγκη για συμπληρώματα. Ο Rousseau συνεχίζει:

Μερικές φορές, ακόμη και όταν ήταν παρούσα, έκανα υπερβολές που μόνο ο πιο λυσσαλέος έρωτας είναι ικανός να εμπινεύσει. Μια μέρα στο τραπέζι, μόλις έβαλε μια μπουκιά φραγγοτό στο στόμα της, φώναξα ότι είχα δει μια τρίχα. Εκείνη έβγαλε τη μπουκιά πίσω στο πιάτο κι εγώ με μανία την άρπαξα και την καταβρόχθισα.

Η απουσία της αγαπημένης του, όταν εκείνος πρέπει να αρκεστεί σε υποκατάστατα ή σημεία που την ανακαλούν, αντιδιαστέλλεται αρχικά με την παρουσία της. Τελικά, όμως, φαίνεται ότι ούτε η παρουσία της δεν είναι στιγμή πλήρωσης, στιγμή άμεσης πρόσβασης στο αντικείμενο αυτό καθαυτό, χωρίς την ανάγκη συμπληρωμάτων ή σημείων — ακόμη και όταν είναι παρούσα, η δομή, η ανάγκη για συμπληρώματα παραμένει η ίδια. Εξ ου και το γκροτέσκο επεισόδιο με την καταβρόχθιση της τροφής που εκείνη είχε βάλει στο στόμα της. Και η αλυσίδα των υποκαταστάσεων συνεχίζεται. Ακόμη κι αν ο Rousseau μπορούσε να την «κατέχει», όπως λέμε, θα συνέχιζε να νιώθει ότι του ξεφεύγει και ότι μπορεί μόνο να την προσδοκά και να την αναπολεί. Η ίδια πάλι η «Μανούλα» είναι υποκατάστατο της μητέρας που ο Rousseau δεν γνώρισε ποτέ — μια μητέρα που και πάλι δεν θα επαρκούσε αλλά που, όπως όλες οι μητέρες, θα είχε αποτύχει να δώσει ικανοποίηση και θα απαιτούσε άλλα υποκατάστατα.